

Snežana Miladinović
Pravni fakultet, Podgorica
Crna Gora

UDK 340.13(4)

SAVREMENO EVROPSKO PRAVO (Kantijanskom stazom ka kosmopolitskom pravu budućnosti)

CONTEMPORARY EUROPEAN LAW
(Taking Kantian road to the cosmopolitan law of the future)

ABSTRACT The paper titled Contemporary European Law (Taking Kantian Road to the Cosmopolitan Law of the Future) focuses on the ideas of unification and cosmopolization of the law, that is, on the notion and actualization of these ideas.

The empirical research demonstrated that the positive law in Europe has experienced a dynamic development and has undergone organized unification. Our intention is to show that these processes are deeply rooted in the idea of law, that is, that the unification of the law is immanent in the notion of law and this is the very reason, and only reason, why it is possible to put this idea into effect.

The basis of the research on contemporary processes in the area of law in Europe and identifying possible directions of developing these processes must contain theoretical-legal analyses and metaphysical principles of legal science. Legal science must be taken as the initial and final point in the process of unification of national laws and creation alternative law of the EU. Publishing papers such as Draft Common Frame of References is a mode of actualization of the above-mentioned idea, but it is also an indicator of a possibility to create an alternative law of the EU where there is synergy of legal science and expertise. C. Von Bar, spiritus movens of creating the European alternative law, also believes that it should be „jointly drafted and upheld and enabled to develop within the joint framework“.

Kant's theoretical viewpoints on morality, legality and possible development of law have such contemporary implications so that it calls for analysis of the current legislative moment through the prism of the philosophical-political system that he developed. Hence, we are striving to base the current development in the sphere of law making on the nine essential theses of Kant's philosophy of history, his philosophy of law, but principally on the ideas of „perpetual peace“ and „cosmopolitan law“.

According to Kant, a law-governed state in one country cannot persist without a law-governed state among the countries. Movements towards „the perpetual peace“, which is possible to perceive in the political and legal life of the EU through peaceful mutual interactions among nations, has its legal expression in the communitarian law. The specific development and characteristics of the communitarian law place it on the „Kantian road“ that leads to „cosmopolitan law“ which „refers to a possible unity of all nations for the purpose of making common laws regulating their mutual interactions.“ Let us emphasize that Kant's idea of cosmopolitan law is established on the principles of freedom, equality and civic independence, which are the EU's principal values.

In view of the fact that cosmopolitan law stands in contrast with the closed systems of national laws, we are going to present the processes taking place in the sphere of the EU law as a stage on the road to implementing the idea of cosmopolitan law into practice.

Key words: Harmonization of law, Unification of law, Immanuel Kant, Philosophy of history, Philosophy of law, Cosmopolitan law, Eternal peace.

APSTRAKT Predmet ovog rada su ideje unifikacije i kosmopolizacije prava-njihov pojam i ozbiljenje.

Empirija pokazuje da pozitivno pravo u Evropi odlikuju dinamičan razvoj i organizovana unifikacija. Namjera nam je da pokažemo da se radi o procesima koji imaju utemeljenje u ideji prava tj. da je unifikacija imanentna pojmu prava i upravo zato, i samo zato, moguća.

U osnovi istraživanja savremenih procesa u sferi prava u Evropi i uočavanja pravaca mogućeg razvoja, moraju stajati teorijsko-pravne analize i metafizička načela nauke o pravu. Stoga, pravna nauka mora biti i početna i završna tačka u procesu ujedinjavanja nacionalnih prava i stvaranja alternativnog prava EU. Postojanje tekstova kao što su Draft Common Frame of References (DCFR) vid je ozbiljenja navedene ideje, ali i pokazatelj mogućnosti stvaranja alternativnog prava EU u sadejstvu pravne nauke i struke. I Christian Von Bar, *spiritus movens* stvaranja evropskog alternativnog prava, smatra da ono treba da bude „zajednički osmišljeno, zajednički negovano i za zajednički razvoj sposobno.“

Kantovi teorijski stavovi o moralitetu, legalitetu ali i mogućem razvoju prava, takvi su da savremeni legislativni trenutak treba sagledati upravo kroz prizmu njegovog filozofsko-političkog sistema. Stoga ćemo aktuelnim dešavanjima u sferi prava utemeljenje nastojati da nađemo u devet osnovnih teza Kantove filozofije istorije, njegovoj filozofiji prava, ali prije svega u idejama „vječnog mira“ i „kosmopolitskog prava“.

Po Kantu, pravno stanje u jednoj državi ne može opstati bez pravnog stanja među državama. Kretanje ka „vječnom miru“, čiji se elementi mogu uočiti u političko-pravnom životu EU, kroz međusobni mirni saobraćaj među narodima, svoj pravni izraz ima u komunitarnom pravu. Osobeni razvoj i karakteristike komunitarnog prava stavljaju ga na „kantijansku stazu“ koja vodi „kosmopolitskom pravu“ koje se temelji na principima slobode, jednakosti i građanske samostalnosti, što su i ključne vrijednosti EU. Kosmopolitsko pravo predstavlja istinsku suprotnost zatvorenim sistemima nacionalnih prava, a savremeno komunitarno pravo i aktuelni procesi u sferi prava EU takvog su obima i značaja da se mogu smatrati etapom na putu ostvarenja Kantove ideje kosmopolitskog prava.

Ključne riječi: Unifikacija prava, kosmopolizacija prava, Imanuel Kant, filozofija istorije, filozofija prava, „kosmopolitsko pravo“, „vječni mir“.

Iako se ime velikog njemačkog filozofa Imanuela Kanta prevashodno vezuje za njegove tri čuvene Kritike („Kritiku čistog uma“, „Kritiku praktičnog uma“ i „Kritiku moći suđenja“) ¹ i tri fundamentalna pitanja: šta mogu da znam, šta treba da činim i čemu mogu da se nadam, ne treba zaboraviti da se Kant sa jednakim entuzijazmom bavio odnosima ljudi u organizovanom društvu, tzv. „nedruštvenom društvenošću“ čovjeka, antagonizmom kao pokretačkom snagom istorijskog razvoja i kulturnog napretka, što ga je nužno odvelo u pravcu, na svom filozofskom sistemu utemeljenom, izučavanju države, prava i politike.²

I izučavanje metafizike morala i kategoričkog imperativa, Kanta je nužno odvelo u pravcu izučavanja i spoljašnjih okvira ljudskog života tj. pozitivno-

¹ Kant I., *Kritika praktičnog uma*, BIGZ, Beograd, 1979.; Kant I., *Kritika moći suđenja*, Dereta, 2004, Beograd; Kant I., *Kritika čistog uma*, Dereta, 2004, Beograd

² Detaljnije: Basta D., *Pravo i sloboda (o perspektivi slobode u stranoj i našoj pravnoj filozofiji)*, Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad 1994., str. 29–39.

pravnih propisa.³ Pitanje je zašto? Zašto je izučavanje moralnog zakona⁴ nužno vodilo i izučavanju pravnih propisa? Zato što i moralni zakon (kategorički imperativ) i pozitivnopravni propisi (hipotetički imperativ) izražavaju čovjekovu težnju da mu postupanje bude umno, voljno, slobodno. Naime, „čovjek kao moralno biće, kao subjekt moralnog zakona, ne bi bio u stanju da ostvari svoje određenje kada to istovremeno ne bi bilo omogućeno i spoljašnjim okolnostima njegove egzistencije. To, drugačije rečeno, znači da bi kategorički imperativ, kao najviši proizvod autonomnog zakonodavstva moralno-praktičkog uma, ostao prazan i „apstraktan“ zahtev bez spoljašnjeg okvira ljudskog života, koji, kao i on, mora proizilaziti iz slobode i jedino na njoj biti zasnovan.“⁵ Dakle, upravo ovdje leže razlozi za Kantovo sveobuhvatno bavljenje čovjekom, društvom, državom, pravom i politikom. Samo holistički pristup, inače immanentan Kantovoj filozofiji, mogao je dati jasan uvid u suštinu autonomnog i heteronomnog zakonodavstva, njihovog odnosa i međusobnog uticaja, ali i spoznaje njihovog značaja za čovjeka, društvo i državu. Društveni život je taj koji zahtijeva i adekvatan pravni okvir, dakle, legalitet i zakone vrline – moralitet, s tim što Kant moralitet stavlja ispred legaliteta, a etičko sazrijevanje ljudskog roda smatra ciljem svjetsko-istorijskog razvoja, koji vodi ka svjetskom građanskom poretku i kosmopolitskom pravu.

Mi ćemo u ovom radu analizirati savremeno evropsko pravo koje je prošlo kroz različite i specifične razvojne faze, počev, od etape spontane, a zatim organizovane harmonizacije prava, da bi zatim ušlo u, po mnogo čemu osobene, faze unifikacije ili evropeizacije prava. U početku pretežno intervencijsko, samo jednim dijelom koordinirajuće, savremeno evropsko (privatno) pravo, kako *spiritus movens* evropskog privatnog prava Christian von Bar kaže, treba da se shvati i razvija kao alternativno pravo, koje bi građanima Unije bilo dostupno kao „jedno pravo koje je prilagođeno Uniji kao celini“.⁶ Christian Von Bar ističe da evropsko alternativno privatno pravo treba da bude „zajednički osmišljeno, zajednički negovano i za zajednički razvoj sposobno.“⁷

Ipak, do prava navedenih karakteristika ne može se doći, kako to kaže Von Bar „bez predradova nauke.“⁸ Juriscijencija je jedina koja može „da istakne

³ Kant I., Zasnivanje metafizike morala, Dereta, Beograd, 2008.; Kant I., Metafizika morala, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića; Sremski Karlovci, Novi Sad, 1993.; Kant I., Um i sloboda (spisi iz filozofije istorije, prava i države), Velika edicija ideja, Beograd, 1978.; Basta D., Večni mir i carstvo slobode, Ogledi o Kantovoj i Fichteovoj praktičkoj filozofiji, Plato, Beograd 2001. str. 9–115.; Tomović S., Imanuel Kant – filozof evandeoskog duha, Pobjeda, Podgorica, 1997; Faso G., Istorija filozofije prava, CID, Podgorica, 2007. str. 405–418., 474–485.; Kasirer E., Kant, život i učenje, Hinaki, Beograd, 2006.

⁴ Kant I., Zasnivanje metafizike morala, str. 6.

⁵ Basta D., Večni mir i carstvo slobode, „Istraživanje o Kantovoj filozofiji istorije“, str. 63.

⁶ O pojmovima intervencijskog, koordinirajućeg i alternativnog evropskog zakonodavstva detaljnije: Von Bar C., Evropski razmišljati o privatnom pravu, European Lawyer Journal, Evropski pravnik, 1/2015, vol.XIII, str. 21 i dalje

⁷ Isto

⁸ Isto, str. 23.

stvar u njenoj suštini, da proдре u unutrašnju prirodu stvari.“⁹ Pravna nauka izučava pojedine pravne institute ali, što je za naše analize posebno važno, „priprema osnovu za to kako i na koji način učiniti vidljivim (privatno) pravo u njegovoj evropskoj celovitosti... Predmeti istraživanja se ne menjaju samo zato što su osmišljeni za celu Evropu“.¹⁰ Stoga, postojanje tekstova kao što su Draft Common Frame of References (DCFR), i u njega ugrađeni Lando principi (PECL), (koji se smatraju osnovom za nastanak novog *Ius Commune Europaeum*¹¹) predstavljaju jasan pokazatelj mogućnosti stvaranja alternativnog prava EU i to u sadejstvu pravne nauke i struke, ali i pokazatelj da je unifikacija imanentna pojmu prava. Postojanje ovih tekstova je dokaz ozbiljenja ideje evropeizacije prava.

No, ne treba zaboraviti da navedeni procesi i njihovi nosioci imaju brojne kritičare. To, donekle, ne iznenađuje, jer su promjene sve brže i obuhvatnije, norme i akti sve brojniji, rezultati sve glasnije najavljivani kao presudni, istorijski. „Bojazan od gubitka vrednih detaljnih pravnih rješenja iz često dugih nacionalnih pravnih istorija bila je i ostala ozbiljna. Mnogima se čini da je to previsoka cena za sveobuhvatno izjednačavanje prava...U diskusijama se mešaju ideološka i praktična pitanja. Radi se o volji za oblikovanjem i o političkom odbijanju...“¹² Promjene i brzina njihovog odigravanja, često djeluju zbunjujuće i zatvaraju vidike i onima kojima se, kao pripadnicima struke, to nikako ne bi smjelo dogoditi. Zato se od početnog entuzijazma i apoteoza brzo odlazi u suprotnost sumnji koje rađaju brojne nedoumice i potrebu da se zastane, vrati na staro, a onda se iz straha od zaostajanja, sa novim entuzijazmom, ponovo kreće u još brže i brojnije promjene. Kao rezultat svega danas postoje dva naizgled suprotna i suprotstavljena procesa: jedan je proces unifikacije i evropeizacije prava, a drugi je proces nacionalizacije prava koji se npr. u sferi privatnog prava odvija kroz talas izmjena i dopuna postojećih i izradu novih građanskih zakonika na tlu Evrope.¹³ Novo evropsko pravo shvaćeno je kao „rival koji konkuriše nacionalnim unutrašnjim pravima,“¹⁴ iako se ulažu ogromni naponi da ova dva sistema postoje i da se primjenjuju kao „prijatelji“.¹⁵ Od značaja je i podatak da

⁹ Hegel G.V.H., *Filozofska propedeutika*, Grafos, Beograd, 1975., str. 24–25.

¹⁰ Von Bar C., *Evropski razmišljati o privatnom pravu*, str. 22.

¹¹ Vukadinović R., *Perspektive evropskog građanskog zakonika*, *Pravni život*, 12/96. str. 881–895.

¹² Von Bar C., *Evropski razmišljati o privatnom pravu*, str. 14.

¹³ Detaljnije o navedenom: Von Bar C., *Evropski razmišljati o privatnom pravu*, str. 14 i dalje; Vekas J., *Prilozi istorijskoj i uporednopravnoj oceni Mađarskog građanskog zakonika*, *European Lawyer Journal*, *Evropski pravnik*, No. 1/2015, vol. XIII, str. 29–42.; Lazar J., *O razvoju slovačkog privatnog prava*, *European Lawyer Journal*, *Evropski pravnik*, No. 1/2015, vol. XIII, str. 45–70. Nikolić D., *Evropsko privatno pravo u kontekstu globalizacije*, *Zbornik Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 1–2/2008., str. 413–431.; Nikolić D., *Kofikacija građanskog prava u Srbiji – istorijska iskustva i aktuelni zakonodavni projekti*, *European Lawyer Journal*, *Evropski pravnik*, No. 1/2015, vol. XIII, str. 99–123.

¹⁴ Vukadinović R., *Zbornik: Načela evropskog ugovornog prava i jugoslovensko pravo*, Kragujevac, 2002., *Predgovor*, str. 13.

¹⁵ Vukadinović R., *Perspektive evropskog građanskog zakonika*...881–895.

su se nekada procesi nacionalizacije i internacionalizacije prava smjenjivali, vremenski slijedili jedan drugom, imajući najčešće za rezultat postepeno ujednačavanje pravnih pravila, a danas se ova dva procesa odvijaju istovremeno, izgledaju kao rivali, nepomirljivi i sukobljeni. Tako su se podijelili i oni koji se ovim procesima, u različitim ulogama, bave: na protivnike i pobornike, na apologete i kritičare. Logično se onda nameće pitanje: da li su promjene koje označavamo kao unifikacija i evropeizacija, gledano iz perspective razvoja prava i odnosa nacionalnog i evropskog prava, efemerna, uglavnom tržišnim kretanjima diktirana pojava ili se ipak radi o zakonomjernom procesu utemeljenom u pojmu prava?

Savremene procese unifikacije i evropeizacije prava možemo, naravno, posmatrati iz različitih uglova. Možemo ih posmatrati, između ostalog, kao aktuelne procese, ali i kao skup stavova o tim procesima. Činjenica je da ako se za primarni kriterijum uzmu interesi (bilo koje vrste, vlastiti ili tuđi), onda kriterijumi gube svoju ulogu i postaju proizvoljni i promjenljivi faktori o kojima se jednako olako subjekti i izjašnjavaju, a svoje stavove nastoje da predstave kao zaključke. Od brojnosti stavova samo je jedno lošije – narcizam onih koji ih zastupaju. Kant bi rekao: „Iz nekog izvesnog interesa, nikada se nije dobila dužnost, već nužnost radnje.“¹⁶ To, naravno, važi i za sferu prava i proces evropeizacije i kosmopolizacije prava, čiji smo svjedoci. Svrhovitost i utemeljenost ovih procesa ocjenjuje se često samo na osnovu empirijskih kriterijuma koji su važni, ali nedovoljni za zaključivanje ili samo na osnovu zaslepljujuće snage interesa. Tu se nalazi „plodno tlo“ za pojavu opasnosti koja se zove „brojni stavovi“ za koje je još Gete pisao: „Priznajem Vam da bih se radije odmah vratio kući da iz srži svog bića izvučem svakovrsne fantome nego da još jednom, kao inače, vodim bitku sa hiljaduglavom hidrom empirije; jer ko u njoj ne traži ni zadovoljstva ni koristi bolje da se na vreme povuče.“¹⁷

A stvari su jasne: ukoliko iz analize neke pojave isključimo interes nećemo zaključivati po nužnosti neko po dužnosti (da kažemo – naučnost dužnosti) koja mora da dovode do naučne istine.¹⁸ Ultimativnost dužnosti mora da bude rukovodni princip za sve koji se bave jurisprudencijom. A preciznosti i jasnoće radi, na ovom mjestu treba razjasniti šta znači baviti se jurisprudencijom u odnosu na bavljenje juriscijencijom. Naime, Kant je davno precizirao da se „skup zakona za koje je moguće spoljašnje zakonodavstvo zove pravna nauka (*ius*). Ako je takvo zakonodavstvo stvarno, ono je nauka o pozitivnom pravu, a poznavalac tog prava ili pravni naučnik (*iurisconsultus*) zove se pravno iskusan (*iurisperitus*), ako spoljašnje zakone poznaje i spolja, tj. u njegovoj primjeni na slučajeve koji se pojavljuju u iskustvu, koja svakako može postati pravna mudrost (*iurisprudencia*) ali bez toga dvoga ostaje puka pravna nauka

¹⁶ Kant I., Zasnivanje metafizike morala, str. 80–81.

¹⁷ Živojinović B., Geteove misli (kroz dela, pisma, razgovore), Artist, Beograd, 2007, str. 89. (Pismo Šileru, 17.08. 1797.)

¹⁸ O pojmu nužnosti i dužnosti detaljnije: Kant I., Zasnivanje metafizike morala, str. 80 i dalje.

(*iurissciencia*).¹⁹ Poznavalac prava, kaže Kant, mora „pozitivnom pravu dati nepromenljive principe“.²⁰ Prema tome, ultimativnost dužnosti trebala bi da bude rukovodni princip za sve koji se bave pravom u bilo kom od navedenih značenja, ali ultimativni princip za sve one koji se bave jurisprudencijom. Ali, naglasimo, i to ne samo zbog teme ovog rada, da i za one koji su *iurisconsutus* i *iurisperitus* važi da treba da djelaju po dužnosti, a ne iz naklonosti bez obzira na moguće benefite. Tim pre što je Kantova formulacija čovjštva, u suštini, adekvatna primjena principa dužnosti.²¹

Ako, dakle, kao i u svakoj analizi, u analizi i ocjeni savremenih procesa u sferi prava, pođemo samo od empirije, po ko zna koji put, na žalost, konstatovaćemo da dozvoljavamo da istina zavisi od toga iz kog ugla posmatramo pojavu. Ili kako je to još prije šesnaest vjekova Sveti Jovan Zlatousti formulisao: „Kao što slova svi gledamo istim očima, i pismeni i nepismeni, ali sa različitim mislima – oni koji ih ne poznaju kada ih vide smatraju ih za prosta slova, a oni koji ih poznaju iskusno dokučuju smisao koji se u njima krije – tako i u životu mi događaje gledamo istim očima, ali ne i sa istim mislima i shvatanjima.“²² I nama je cilj da analiziramo procese unifikacije i evropeizacije prava i dokučimo „smisao koji se u njima krije“. Nastojaćemo da u ovim procesima pronađemo smisao, istaknemo u prvi plan ne empiriju već njihovo filozofsko-pravno utemeljenje, odnosno, da evropeizaciju i unifikaciju prava posmatramo kao ideje u okviru pravne nauke kao apriorne nauke i da analize zasnujemo umjesto na empiriji na temeljnim kriterijumima koji se nalaze u metafizičkim načelima nauke o pravu. Namjera nam je da u ovom radu idejama unifikacije i evropeizacije prava, koje za cilj imaju dostizanje istinske harmonije²³ prava, utemeljenje nađemo u devet osnovnih teza Kantove filozofije istorije²⁴, cjelini njegove filozofije prava, a prije svega u ideji „kosmopolitskog prava“. To je ona sigurna tačka oslonca zahvaljujući kojoj se problem premješta sa klizavog terena „brojnih stavova“ u sigurnost umnog saznanja.

A u osnovi Kantove filozofije istorije nalazi se „istorija ljudskog roda“ (*historia generis humana*), i to ne samo mogućnost njenog filozofskog saznanja

¹⁹ Kant I., *Metafizike morala*, str. 31.

²⁰ Isto

²¹ Kant I., *Zasnivanje metafizike morala*, str. 73–74. i str. 76–77.

²² Sveti Jovan Zlatousti, *Slava Gospodu za sve* (izabrane besede i pouke), str. 164.

²³ Harmonija (od grčke reči „harmonia“) označava sklad, slogu, usklađenost, podudaranje. Hegel G.V.F., *Istorija filozofije*, BIGZ, Beograd, 1975., str. 247. o harmoniji kaže: „Ono što je prosto, ponavljanje jednog tona nikako nije neka harmonija. Za harmoniju je potrebna razlika; mora da postoji jedna suštinska, apsolutna razlika. Ta harmonija je zapravo apsolutno bivanje, menjanje – ne preinačavanje, sad ovo a potom nešto drugo. Ono što je suštinsko sastoji se u tome da svako različito, posebno, jeste različito od nečeg drugog, ali ne apstraktno uzev, ma od kojeg drugog, već od svojeg drugog; svako posebno postoji samo ukoliko se njegovo drugo sadrži po sebi u njegovome pojmu. Promena je jedinstvo, veza obojih sa jednim, jedno biće, ovo je i njegovo drugo.“

²⁴ Kant I., *Um i sloboda: Ideja opšte istorije usmerene ka ostvarenju svetskog građanskog poretka*, str. 29–39.

već i spoznaja smisla istorijskih procesa i njihovog cilja. Politika i pravo čine srž Kantove filozofije istorije, a ona ima za cilj da pokaže „da je istorijsko postojanje čovečanstva nešto što ima smisla i vrednosti.“²⁵ Kantova filozofija istorije ima teleološki karakter, i to zato što „sve prirodne obdarenosti jednog stvorenja određene su da se jednom potpuno i celishodno razviju.“²⁶ Slijedi da su svrhovitost i razvoj dva noseća stuba Kantove filozofije istorije.²⁷ Polazeći od njih, Kant dalje zaključuje da se „u čoveku (kao jedinom umom obdarenom stvorenju na zemlji) one prirodne obdarenosti koje su usmerene na upotrebu njegovog uma mogu se potpuno razviti u vrsti a ne u individui“²⁸, kao i da je najveći problem za ljudsku vrstu, „na čije rešenje je priroda nagoni, da ostvari građansko društvo kojim će se upravljati prema opštem pravu.“²⁹ Kant zastupa ideju političke tendencije istorije i smatra da tek sa gledišta prava i politike razotkrivamo suštinu istorijskog zbivanja, a sam cilj istorijskog kretanja određen je političkim i pravnim vrednostima. „Ako je sloboda onaj stožer oko kojeg se, prema Kantu, okreću kako istorija tako država (odnosno, pravo i politika), onda njihov međusobni odnos najbolje možemo izraziti formulom po kojoj je država statički, a istorija dinamički sistem slobode.“³⁰

Kantova filozofija istorije je „svetsko-istorijska“ i „usmerena ka ostvarenju svetskog građanskog poretka, čime je istovremeno određen princip čovekovog delovanja u istoriji. Stoga možemo reći da je kosmopolitika utkana u Kantovu filozofiju istorije i da sa njom čini neraskidivo jedinstvo.“³¹ To, naravno, nije moglo a da ne otvori pitanja mjesta, uloge i svrhe države, prava, nacionalnog i nadnacionalnog zakonodavstva.

Cilj Kantove filozofije politike, kao i njegovog ukupnog filozofskog sistema, je razumijevanje slobode. Kant je, naime, „razvijajući principe metafizike prava na osnovama kritike praktičkog uma, pravo pojmio u najprisnijoj vezi sa idejom i vrednošću ljudske slobode.“³² U političkom i pravno-teorijskom pogledu to je značilo kretanje od prirodnog stanja ka prvobitnom ugovoru, do države i građanskog uređenja.³³ Danilo Basta objašnjava: „U Kantovoj političko-pravnoj filozofiji država postiže svoju svrhu time što garantuje pravo kao

²⁵ Basta D., Večni mir i carstvo slobode – „Istraživanje o Kantovoj filozofiji istorije“, str. 53.

²⁶ Kant I., Um i sloboda – Ideja opšte istorije usmerene ka ostvarenju svetskog građanskog poretka, str. 30.

²⁷ Uporediti sa: Hegel G.V.F., Filozofija istorije, Fedon, Beograd, 2006.

²⁸ Kant I., Um i sloboda, Ideja opšte istorije usmerene ka ostvarenju svetskog građanskog poretka, str. 30–31.

²⁹ Isto str. 33.

³⁰ Basta D., Večni mir i carstvo slobode, „Istraživanje o Kantovoj filozofiji istorije“, str. 62.

³¹ Isto, str. 66.

³² Basta D., Večni mir i carstvo slobode, Plato, Beograd, 2001. spis: Svetlost i senke Kantove metafizike prava, str. 92–93.

³³ Man T., Čarobni breg, str. 176. „Ljudski rod je izašao iz mraka, straha i mržnje, ali on korača napred i penje se blistavim putem ka jednom definitivnom stanju simpatije, svetlosti, dobrote i sreće...“

sredstvo slobode. Jer prema Kantu – pravo je ograničenje svačije slobode na uslov njene saglasnosti sa slobodom svakog drugog.³⁴

Dakle, Kant definiše pravo kao „skup uslova pod kojim se samovolja jednoga može sjediniti sa samovoljom drugoga po nekom opštem zakonu slobode.“³⁵ Slijedi da svako ograničenje slobode drugoga znači neslobodu i prisilu iz čega Kant dalje zaključuje da građansko uređenje predstavlja odnos slobodnih ljudi pod prinudnim zakonima, jer to „um hoće i to čisti, *a priori* zakonodavni um“.³⁶ Čovjek kao umno biće, teži razvoju, napretku i prosvijećenosti da bi, idući tim putem, uspio da izađe „iz stanja samoskrivljene nezrelosti“³⁷, a u političkoj sferi čovjek teži građanskom uređenju koje se temelji na principima slobode, jednakosti i samostalnosti pojedinaca. Neprekidni napredak ka boljem predstavlja bitno i trajno svojstvo čovjeka. „Ovaj neprekidni napredak, koji, prema Kantovoj zamisli, sadrži 1) ideju o svrsi kuda se smjera, 2) utemeljenje principa za kojim se teži i 3) težnju za ciljem koja neprekidno traje, jeste moralno izvestan. Utoliko sva naša nastojanja treba da se ravnaju prema ideji napretka, odnosno mi moramo tako delovati kao da se ljudski rod uvek kreće ka boljem.“³⁸

Jezgrom Kantove političko-pravne filozofije smatra se njegov često citirani stav: „Jedan ustav koji bi zajemčavao najveću ljudsku slobodu putem zakona koji bi činili da sloboda svakog pojedinca može postojati zajedno sa slobodom svih drugih ljudi, jeste ipak jedna nužna ideja od koje se mora poći ne samo u prvom nacrtu nekog državnog ustava već i u svim zakonima, i pri čemu se mora u početku apstrahovati od datih prepreka koje možda ne proizlaze neizbježno toliko iz ljudske prirode koliko, naprotiv, iz toga što se u zakonodavstvu zanemaruju prave ideje.“³⁹ U susretu sa empirijom i njenim zamkama ideja prava ne gubi ništa od svoje suštine, ali tvorci pozitivnih prava moraju da nastoje da ga približe ideji prava i da time doprinesu njenom ozbiljenju. Sve razvojne tendencije nacionalnih i nadnacionalnih prava, pa i savremenog evrop-

³⁴ Basta D., Večni mir i carstvo slobode, spis: Kant kao politički mislilac, str. 22.

³⁵ Kant I., Metafizika morala, str. 32.; Majstorović K., Kantovo etičko stanovište i problem moralnog integriteta, Theoria 4, 2013., str. 81. ističe: „Uporedimo li prvi član Opšte deklaracije o ljudskim pravima sa nekim Kantovim stavovima, postaje nam jasno zašto se Kant izričito pominje kao utemeljitelj pomenute deklaracije: „Sva ljudska bića se rađaju slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima“ (Opšta deklaracija o ljudskim pravima). „Sva umna bića podležu zakonu koji glasi da svako umno biće ne treba nikada da postupa prema samom sebi niti prema svim ostalim umnim bićima samo kao prema sredstvu, već uvek u isto vreme kao prema svrsi samoj po sebi.“

³⁶ Basta D., Večni mir i carstvo slobode, spis: Kant kao politički mislilac, str. 22.

³⁷ Kant I., Um i sloboda: Odgovor na pitanje šta je prosvetećenost, str. 43.: „*Nezrelost* je nemoć da se svoj razum upotrebljava bez vodstva nekog drugog. Ta nezrelost je *samoskrivljena* onda kad njen uzrok ne leži u nedostatku razuma, nego u pomanjkanju odlučnosti i hrabrosti da se njime služi bez tužeg rukovođenja. *Sapere aude!* Imaj hrabrosti da se služiš *sopstvenim* razumom! – To je, dakle, lozinka prosvetećenosti.“

³⁸ Basta D., Večni mir i carstvo slobode, spis: Kant kao politički mislilac, str. 13–14. Kao primjer stalnog kretanja ka boljem Kant je isticao primjer Francuske revolucije, koja je „razotkrila moralnu obdarenost čovečanstva i obelodanila mogućnost sjedinjenja prirode i slobode prema principima prava.“

³⁹ Kant I., Kritika čistog uma; Basta D., Večni mir i carstvo slobode, spis: Kant kao politički mislilac, str. 19.

skog prava, ma kako to izgledalo u praksi, ipak se postupno kreću stazom napretka, jer neprekidni napredak ka boljem predstavlja bitno i trajno svojstvo čovjeka uvijek i svuda, pa i u sferi spoljnih okvira društvenog života – pozitivnog prava.

Kant nam je, dakle, kroz svoje filozofsko-političke spise približio ideju prava i učinio da i oni koji se bave pozitivnim pravom, njegovim donošenjem i primjenom, shvate proces i puteve ozbiljenja ove ideje. Istina je i to da je današnje pravo još uvijek izrazito nacionalno i da za njega i dalje važi Savinjijeva konstatacija da je pravo na, dostignutom nivou razvoja, „istorijska, kulturna i duhovna tvorevina koja je organski nastala, pa zato i srasla s bitnim elementima narodnog života, a prvenstveno jezikom, običajima, verovanjima, što obuhvata i ustrojstvo zajednice...“⁴⁰ Umnost ideje prava vodi ga, ipak, njenom ozbiljenju, a jedan od koraka na tom putu jesu i procesi harmonizacije, unifikacije i evropeizacije prava.⁴¹ Okvir unutar kog se proces unifikacije i savremeni proces evropeizacije prava mogu cjelovito sagledati, pruža samo pravna nauka koja uopštava, uobličava, artikuliše konkretno⁴² i istinito u sferi prava. Dakle, pravna nauka, kao „skup zakona za koje je moguće spoljašnje zakonodavstvo“⁴³, početna je i završna tačka u velikom krugu unifikacije nacionalnih zakonodavstava. Kako kaže Kant: „Ono što je po pravu (*quod sit iuris*), tj. ono što zakoni na izvesnom mestu i u neko izvesno vreme kažu ili su kazali, on zacementirano može navesti; ali da li je ono što su oni hteli i pravo, i opšti kriterijum po kome se uopšte može saznati pravo kao i nepravo (*iustum et iniustum*) ostaje mu zacementirano ako na neko vreme ne napusti one empirijske principe, ako izvore tih sudova ne potraži u samom umu (mada mu za to ti zakoni izvršno mogu poslužiti kao nit vodilja) da bi postavio osnov za neko moguće pozitivno zakonodavstvo.“⁴⁴ Pravna nauka ima, dakle, tu moć da utiče na proces unifikacije prava, jer napušta „empirijske principe“ i „izvore tih sudova potraži u samom umu... da bi se postavio osnov za neko moguće pozitivno zakonodavstvo“,⁴⁵ a u našem slučaju osnov za unifikovano i alternativno evropsko pravo. Na istim osnovama Imanuel Kant je utemeljio ideju „vječnog mira“ i „kosmopolitskog prava“.⁴⁶

U spisu „Vječni mir“ Kant izvodi tri faktora koji vode ka svetskom miru, a to su: republikansko državno uređenje, federalni odnosi među državama i

⁴⁰ Savinji F.K., Zakonodavstvo i pravna nauka, CID; Podgorica, 1998., str. 33–40. i dalje.

⁴¹ Detaljnije: Miladinović S., Pravo na razliku i organizovana harmonizacija ugovornog prava, Strani pravni život, Institut za uporedno pravo, Beograd, br. 2/2011, str. 46–56.; Miladinović S., Harmonizacija domaćeg ugovornog prava sa pravom Evropske unije, Međunarodna naučna konferencija: Harmonizacija zakonodavstva Republike Srbije sa pravom Evropske unije, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, str. 259–280.; De Boer, The Relationship Between Uniform Substantive Law and Private International Law, u knjizi Towards a European Civil Code, Hartkamp et al. (ed.), 1994.; Jelinić, Akšamović, Ugovorno pravo Evropske unije na prekretnici, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu (60) 1–2010., str. 221 i dalje.

⁴² Konkretno – Con-cretum (lat.) – sraslo.

⁴³ Kant I., Metafizika morala, str. 31.

⁴⁴ Isto, str. 31–32.

⁴⁵ Isto

⁴⁶ Kant I., Um i sloboda, Spisi iz filozofije istorije, prava i države, str. 137–169.

kosmopolitsko pravo. Republikansko državno uređenje je značajan faktor svjetskog mira iz dva osnovna razloga. Prvi razlog nalazi se u činjenici da se pri glasanju za ili protiv rata traži saglasnost svih građana, a oni neće htjeti rat. Drugi razlog sastoji se u tome da je „republikanizam državni princip koji traži da izvršna vlast u državi bude odeljena od zakonodavne.“⁴⁷

Drugi faktor koji treba da dovede do vječnog mira su federalni odnosi među državama. Kant ističe da „um sa najvišeg prestola moralne zakonodavne vlasti apsolutno proklinje svaki rat kao pravni postupak, zahtevajući naprotiv, kao najneposredniju dužnost, mir koji se bez međunarodnog ugovora ne može ni stvoriti ni osigurati – to je potreban savez jedne naročite vrste, koji bismo mogli nazvati *savezom mira (foedus pacificum)*. Taj savez bi se od *ugovora o miru (pactum pacis)* razlikovao po tome što ovaj poslednji hoće da okonča samo jedan rat, a onaj prvi sve ratove, zauvek. Savez ne ide za tim da se domogne kakve moći za državu, nego isključivo da održi i osigura slobodu svake pojedinice države, kao i drugih država u savezu, a da se ipak nijedna od njih ne potčini javnim zakonima i njihovoj prinudnoj sili...Ova ideja *federaliteta*, koja bi trebalo postepeno da zahvati sve države i da tako dovede do vječnog mira, izvodljiva (objektivno realna).“⁴⁸ Na kraju, treći faktor uspostavljanja vječnog mira je kosmopolitsko pravo zasnovano na hospitalitetu i obuhvata „pravo svakog stranca da u slučaju dolaska na tle nekog drugog ne bude od ovog primljen neprijateljski.“⁴⁹

Kant se, dakle, zalagao za „univerzalnu republiku ustanovljenu na zakonima vrline“ i uveo pojam „etičke zajednice“. Takva zajednica je, prema Kantovom shvatanju, cilj istorijskog razvoja čovečanstva i može se izjednačiti sa „univerzalnom (svetskom) republikom“. No, da bi se ona dostigla potrebno je „etičko sazrevanje ljudskog roda“. Jer, „ista ona nedruštvenost ljudi koja ih je prisilila da se ujedine u zakonit građanski poredak i da ih u njemu razvijaju svoje prirodne obdarenosti, deluju i između država, primoravajući ih da izađu iz nespasonosnog stanja međusobne ratne ugroženosti i nesigurnosti, i da na principima federalizma, organizuju savez naroda (*Foedus Amphictyonum*) unutrašnji građanski poredak treba proširiti na svetski građanski poredak, u kosmopolitsku zajednicu čovečanstva.“⁵⁰

Vidimo da Kant daje pravu značajno mjesto i ulogu u dostizanju svetskog građanskog poretka, dijeleći ga primarno, na prirodno i pozitivno (statutarno). Prirodno pravo počiva na apriornim principima uma, a pozitivno pravo na volji zakonodavca.⁵¹ Pozitivno pravo dalje dijeli na privatno i javno pravo,⁵² s tim da privatno „samo po sebi i iz sebe samog iziskuje javno pravo, koje, sa svoje strane, izrasta iz privatnog prava i tako na njemu počiva... Javno pravo je logičan

⁴⁷ Kant I.,

⁴⁸ Isto, str. 146

⁴⁹ Isto, str. 148.

⁵⁰ Basta D., Večni mir i carstvo slobode, spis: Istraživanje o Kantovoj filozofiji istorije, str. 65.

⁵¹ Kant I., Metafizika morala, str. 39.

⁵² Isto, str. 39.

produžetak privatnog prava... a privatno pravo nalazi u javnom pravu dovršenje...“ „Ako javno pravo svoju neophodnost crpe iz privatnog, privatno pravo, opet svoju svrhu postiže pomoću javnog,“⁵³ ističe Kant.

Javno pravo Kant dalje dijeli na državno, međunarodno (koje čine: pravo rata, pravo u ratu i pravo posle rata) i kosmopolitsko pravo. Za ovu podjelu Danilo Basta kaže da predstavlja istinsko „trojedinство“.⁵⁴ Država i državno pravo nisu mogući „ako na načelima međunarodnog prava nije uspostavljen savez država i time pripremljeno tle za kontinuirano približavanje večnom miru koji je Kant smatrao krajnjim ciljem čitavog međunarodnog prava... Pravno stanje u jednoj državi ne može opstati bez pravnog stanja među državama. A to ne znači ništa drugo nego da državno pravo neminovno vodi ka međunarodnom pravu“⁵⁵

U Kantovoj političko-filozofskoj misli, međunarodno pravo budućnosti, biće zasnovano na prelazu prirodnog stanja među državama u zakonito stanje „vječnog mira“. Evropska Unije je primjer jednog načina realizacije ove Kantove ideje. Potreba za dostizanjem vječnog mira koja se jasno uočava kroz političko-pravni život EU, treba da se ispolji najprije kroz međusobni mirni saobraćaj među narodima, što ima svoju pravnu izraz u komunitarnom pravu, koje je korak ka dostizanju Kantovog „kosmopolitskog prava“ (*ius cosmopoliticum*).⁵⁶ Prema Kantovoj ideji, kosmopolitsko pravo podrazumijeva da postoje tri osnovna atributa građanina: sloboda, jednakost i građanska samostalnost. Odmah se uočava velika sličnost između načela slobode kretanja lica koje postoji u EU i Kantovog pojma kosmopolitskog prava.⁵⁷ O značaju kosmopolitskog prava Danilo Basta kaže: „Ako su državno i međunarodno pravo osnova javnog prava, kosmopolitsko pravo je, zaokrugljujući ga, njegova kruna.“⁵⁸ Kant smatra da jedino pod uslovom postojanja kosmopolitskog prava, čovječanstvo može da napreduje ka vječnom miru, jer je za kosmopolitizam ključni uslov – moralni progres čovječanstva. Slijedi da je za dostizanje moralnog progesa neophodno da javno pravo u sebi obuhvata i kosmopolitsko pravo.

Kant kaže da pravo koje se „odnosi na moguće ujedinjenje svih naroda u svrhu izvesnih opštih zakona njihovog mogućeg saobraćaja, može se nazvati kosmopolitskim (*ius cosmopoliticum*).“⁵⁹ Pojam kosmopolitskog prava, prema Kantu, utemeljen je na principu hospitaliteta, principu na kom je utemeljeno pravo stranaca da ne budu tretirani neprijateljski već, naprotiv, gostoljubivo. Kosmopolitsko pravo treba da se izvede iz brojnih izvora i da se primenjuje na razne oblike angažovanja građana-stranaca, a prije svih rad, putovanja, trgovinu i komunikaciju. Kant insistira na važnosti ovog prava, jer ono nije filantropsko,

⁵³ Isto.

⁵⁴ Isto, str. 95.

⁵⁵ Isto

⁵⁶ Kant I., Um i sloboda, Večni mir, str. 153.

⁵⁷ Vukadinović R., Uvod u institucije i pravo EU, Pravni fakultet u Kragujevcu, Centar za pravo EU, Kragujevac, 2008., str. 223–257.; Vukadinović R., Pravo EU, Centar za pravo EU Pravnog fakulteta u Kragujevcu, Kragujevac, 2006., str. 307–348.

⁵⁸ Basta D., Večni mir i carstvo slobode: Svetlost i senke Kantove metafizike prava, str. 95.

⁵⁹ Kant I., Um i sloboda: Večni mir, str. 153.

već *bona fides* pravo. Princip *bona fides* je ključni princip i temelj nastanka kosmopolitskog prava.

S obzirom da se temelji na načelu *bona fides* i moralnom progresu čovječanstva, kosmopolitsko pravo je mnogo više od „negativnog koncepta“ odnosno od zahtjeva da se subjekti uzdržavaju od neprijateljstva prema građanima-strancima. Kosmopolitizam i osnovni principi kosmopolitskog prava pretpostavljaju da se građanima koji se nalaze na teritoriji države u kojoj nisu rođeni ne samo ponudi već svim pravnim i vanpravnim sredstvima obezbijedi saradnja, interakcija i komunikacija. Kosmopolitsko pravo treba da omogući trajnu, interaktivnu zajednicu moralne nezavisnosti koja je uslov pod kojim države mogu da primjenjuju međunarodno pravo kao pravično i univerzalno.

U suštini, kosmopolitsko pravo nosi u sebi suprotnost zatvorenim sistemima nacionalnih zakonodavstava, a kosmopolitizam podrazumijeva kontinuirani kulturni razvoj i moralni progres koji bi čovječanstvo vodio ka projektovanom cilju, a to je vječni mir. Kant, dakle, polazi od toga da ljudski rod kroz istoriju teži progresu, kao i da svoje prirodne predispozicije upravlja na upotrebu uma. Progres je, u prvom redu, progres legaliteta, ali postoji i progres moraliteta kroz etičko sazrijevanje ljudskog roda.

Dakle, u Kantovoj filozofskoj misli, pravno stanje u jednoj državi ne može opstati bez pravnog stanja među državama, a kretanje ka „vječnom miru“, čiji se elementi mogu uočiti u političko-pravnom životu EU, svoj pravni izraz ima u evropskom komunitarnom pravu. Osobeni razvoj i karakteristike ovog prava stavljaju ga na „kantijansku stazu“ koja vodi „kosmopolitskom pravu“ koje se temelji na principima slobode, jednakosti i građanske samostalnosti, što su i ključne vrijednosti EU. Kosmopolitsko pravo predstavlja istinsku suprotnost zatvorenim sistemima nacionalnih prava, a savremeno evropsko pravo i aktuelni procesi u sferi prava EU takvog su obima i značaja da se mogu smatrati etapom na putu ostvarenja Kantove ideje kosmopolitskog prava.

L i t e r a t u r a

- Basta D., Večni mir i carstvo slobode, „Istraživanje o Kantovoj filozofiji istorije“, Basta D., Pravo i sloboda (o perspektivi slobode u stranoj i našoj pravnoj filozofiji), Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad 1994.
- Basta D., Večni mir i carstvo slobode – „Istraživanje o Kantovoj filozofiji istorije“
- Basta D., Večni mir i carstvo slobode, Ogledi o Kantovoj i Fihteovoj praktičkoj filozofiji, Plato, Beograd 2001.
- De Boer, The Relationship Between Uniform Substantive Law and Private International Law, u knjizi Towards a European Civil Code, Hartkamp et al. (ed.), 1994.
- Faso G., Istorija filozofije prava, CID, Podgorica, 2007.
- Hegel G.V.F.– Filozofija istorije, Fedon, Beograd, 2006.
- Hegel G.V.F., Filozofska propedeutika, Grafos, Beograd, 1975.
- Hegel G.V.F., Istorija filozofije, BIGZ, Beograd, 1975.

- Jelinić, Akšamović, Ugovorno pravo Evropske unije na prekretnici, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu (60) 1–2010.
- Kant I. – Um i sloboda – Ideja opšte istorije usmerene ka ostvarenju svetskog građanskog poretka
- Kant I. – Um i sloboda: Ideja opšte istorije usmerene ka ostvarenju svetskog građanskog poretka, str. 29–39.
- Kant I., Kritika čistog uma, Dereta, 2004, Beograd
- Kant I., Kritika moći suđenja, Dereta, 2004, Beograd
- Kant I., Kritika praktičnog uma, BIGZ, Beograd, 1979.
- Kant I., Metafizika morala, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića; Sremski Karlovci, Novi Sad, 1993.
- Kant I., Um i sloboda (spisi iz filozofije istorije, prava i države), Velika edicija ideja, Beograd, 1978.
- Kant I., Um i sloboda, Ideja opšte istorije usmerene ka ostvarenju svetskog građanskog poretka
- Kant I., Zasnivanje metafizike morala, Dereta, Beograd, 2008.
- Kasirer E., Kant, život i učenje, Hinaki, Beograd, 2006.
- Lazar J., O razvoju slovačkog privatnog prava, European Lawyer Journal, Evropski pravnik, No. 1/2015, vol. XIII.
- Majstorović K., Kantovo etičko stanovište i problem moralnog integriteta, Theoria 4, 2013.
- Miladinović S., Harmonizacija domaćeg ugovornog prava sa pravom Evropske unije, Međunarodna naučna konferencija: Harmonizacija zakonodavstva Republike Srbije sa pravom Evropske unije, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, str. 259–280.
- Miladinović S., Pravo na razliku i organizovana harmonizacija ugovornog prava, Strani pravni život, Institut za uporedno pravo, Beograd, br. 2/2011, str. 46–56.
- Nikolić D., Evropsko privatno pravo u kontekstu globalizacije, Zbornik Pravnog fakulteta u Novom Sadu, 1–2/2008.
- Nikolić D., Kofikacija građanskog prava u Srbiji – istorijska iskustva i aktuelni zakonodavni projekti, European Lawyer Journal, Evropski pravnik, No. 1/2015, vol. XIII.
- Savinji F.K., Zakonodavstvo i pravna nauka, CID, Podgorica, 1998.
- Sveti Jovan Zlatousti, Slava Gospodu za sve (izabrane besede i pouke), Beograd, 1998.
- Tomović S., Imanuel Kant – filozof evanđeoskog duha, Pobjeda, Podgorica, 1997.
- Vekas L., Prilozi istorijskoj i uporednopravnoj oceni Mađarskog građanskog zakonika, European Lawyer Journal, Evropski pravnik, No. 1/2015, vol. XIII.
- Von Bar C., Evropski razmišljati o privatnom pravu, European Lawyer Journal, Evropski pravnik, 1/2015, vol. XIII.
- Vukadinović R., Perspektive evropskog građanskog zakonika, Pravni život, 12/96.
- Vukadinović R., Pravo EU, Centar za pravo EU Pravnog fakulteta u Kragujevcu, Kragujevac, 2006.
- Vukadinović R., Uvod u institucije i pravo EU, Pravni fakultet u Kragujevcu, Centar za pravo EU, Kragujevac, 2008.
- Vukadinović R., Zbornik: Načela evropskog ugovornog prava i jugoslovensko pravo, Kragujevac, 2002.
- Živojinović B., Geteove misli (kroz dela, pisma, razgovore), Artist, Beograd, 2007.